

Väliseesti spordielu kaardistamine Eesti Spordimuuseumis

Kalle Voolaid, Enn Mainla

Eesti Spordimuuseum

Eesti on küll väike riik ja eestlasi leidub maailmas vaid miljoni ringis, kuid sellegipoolest võime endid uhkusega nimetada spordirahvaks. Objektiivselt võttes on seda väidet raske kuidagi tõendada, kuid ometi tundub üks keskmine eestlane spordist rohkem teadvat ja lugu pidavat kui nn keskmine maailmakodanik üleüldse.

Pole eestlaste süü, et märkimist vääriv osa eestlaste sporditegemisest on aset leidnud väljaspool kodumaa piire. Teadagi on see väikerahvaste traagika, et tihti suurtele jalgu jäädakse ja maailmapoliitika mängukanniks muututakse. Eestlased on oma ajalooliselt kodumaalt lahkunud mitmesugustel põhjustel, kuid suurim ja traagilisim lahkumine viis Teise maailmasõja päevil kodumaalt poliitiliste pagulastena Saksamaale ja Rootsi vähemalt 70 000 eestlast.

Täna ulatub väliseestlaste, ehk väljaspool Eestit alaliselt elavate eestlaste arv kaugelt üle 100 000 piiri. Suuremad eestlaste kogukonnad asuvad Venemaal, USA-s, Kanadas, Rootsis ja Soomes. Arvestatavaid eestlaste kogukondi on aga rohkem kui kümnes riigis üle kogu maailma. (Vt saatkonnad ja väliseesti kogukonnad http://www.vm.ee/est/kat_194/883.html)

Eestlaste sporditegevus maailmas

Väljaspool Eestit sai eestlaste agaram organiseerumine ja seltsielu suurema hoo sisse just Teise maailmasõja järel. Hakati välja andma eestikeelset kirjasõna, asutati koole ja klubisid. Esialgu organiseeruti Euroopa riikides, hiljem ka Uues Maailmas, kuhu toimus aktiivne edasiliikumine 1940. aastate lõpus ja 1950. aastate alguses.

Rahvuslikul pinnal organiseerumise juures mängis esialgu olulist rolli ka spordirahva ootus ja lootus veel kord rahvusvahelisel spordiareenil Eestit esindada. Väliseesti spordi ajalugu uurinud Aarand Roos on situatsiooni, kuhu eestlased oma uutes asukohamaades sattusid, ilmekalt nimetanud "lendava hollandlase olukorraks" ehk siis teatud mõttes lindpriilisuseks (Roos 1996). Kellel pole seljataga reaalselt kodumaad, ei pääse ka rahvusvahelisele areenile!

Paguluses viibivad sportlased üritasid Eestit esindades võistlustulle minna veel mitu korda, näiteks 1947. aastal Stockholmis peetud laskmise maailmameistrivõistlustel ja 1952. aastal Helsingi olümpiamängudel. Paraku see ei õnnestunud ja peagi sai selgeks, et ainus lahendus on uue asukohamaa kodakondsuse võtmine ja sel viisil rahvusvahelises spordielus osaleda. Nii oli näiteks Saksamaad esindanud suusataja Juku-Johannes Pent üldse esimene eestlane, kes Teise maailmasõja järel 1952. aasta Oslo olümpiamängudel starti pääses. Kuid paljudel andekatel spordimeestel jäi neil segastel aegadel just kodakondsuse puudumise tõttu oma võimalus realiseerimata.

Rahvustunde väljendamise kohaks ja vormiks kujunesid rahvuslikud spordiseltsid. Korraldati võistlusi ka muudest riikidest pärit pagulastega. Muuhulgas toimusid Balti meistrivõistlused paguluses, erinevad protestiolümpiad jne (Roos 1996). Kui mitmel pool olid eestlaste spordiseltsid eksisteerinud juba varemgi (nt Põhja-Ameerikas jm), siis Teise maailmasõja järel asutati neid agaralt juurde. Suuremad ja tugevamad klubid olid näiteks Toronto ESS Kalev (üks eestvedajaid Elmar Hermann, viimane esimees Ilmar Vaikla), võimlemisklubid Ritmika (Anneli Riga, Siina Kasekamp) ja Kalev-Estienne (Evelyn Koop) jt

Kanadas; legendaarse võimlemispedagoogi Ernst Idla asutatud Idla-Center ja Stockholmi Eesti Kalev (Aleksander Paluvere) Rootsisis; spordiring Estonia (Ants Holland) Austraalias jt. Lisaks tegutsesid spordiosakonnad ka paljude teiste laiema tegevuspõhjaga rahvuslike seltside ja ühingute juures.

Tegevuse koordineerimiseks asutati spordiliite. Eesti Spordiliit Rootsisis asutati aastal 1950, Austraalias 1953 ja USAs 1954. Eestlaste harrastatavate spordialade hulk oli ja on praegugi suur ning valik eripalgeline kergejõustiku, korvpalli, võrkpalliga alustades ning purjetamise, male, golfi, autospordi ja tennisega lõpetades. Paljudel puhkudel olid eestlased uute spordialade maaletoojad: iluvõimlemine Kanadas (Helene Tiidus ja Evelyn Koop) (Lääne 2000: 121), rütmivõimlemine Uus-Meremaal (Emmy Tökke-Belwood) (Lääne, 2000: 75), aga ka orienteerumine Kanadas (Aleksander Peepre) (Lääne, 2000: 174).

Ilmuma hakkasid ka eestikeelsed spordiväljaanded. Austraalia eestlaste spordiliidu nõul ja jõul ilmus juba alates 1960. aastast ajakiri "Sporditeel", mis oli pikki aastaid ainus eestikeelne rahvusvaheline spordiajakiri maailmas (Selge, 1988).

Väliseesti spordi jäljed

1940.-1950. aastatel hooga käima läinud spordielu tippaeg saabus 1960.-1970. aastatel, hiljem algas vaikne tagasitõmbumine ja hääbumine. Aeg teeb oma töö, paljusid entusiastlikke käivitajaid ei ole enam. Noor põlvkond on aga enamasti rohkem kohalikku ellu integreerunud ja rahvuslikul pinnal asutatud seltsid hakkavad oma tegevust lõpetama.

Siit kerkibki küsimus: kuhu jäävad kogu seda rikkalikku tegevust kajastavad materjalid ja seltside arhiivid? Tõsi, on olemas mitu eesti arhiivi näiteks Austraalias, USAs jm, ent need pole siiski otsese spordisuunitlusega. Mõnel pool ei suudeta tagada ka korralikke säilitamistingimusi. Võib juhtuda, et olulised materjalid jäävad lihtsalt hooldamata, sest neile ei leita õigel ajal säilitamiskohta.

Kodumaal on pagulasspordi teema olnud pidevalt aktuaalne, varem pigem varjatult, Eesti taasiseseisvumisest saati juba avalikult. Piiri taga toimunule avas akna just spordiajakirjaniku Tiit Lääne 2000. aastal ilmunud "Välis-Eesti spordielu". Vaapo Vaher kirjeldab selle raamatu arvustuses ilmekalt oma lugemiselamust: "Spordiloolane Tiit Lääne on hakkama saanud väikese imeteoga – ta on ühel hooil suutnud kodueestlase jaoks avada täiesti uue maailma. Efekt on umbes sama kui kaheksakümnendate aastate lõpus, mil kodune eestlane äkitselt enda jaoks avastas väliseesti ilukirjanduse. Tiit Lääne monograafia "Välis-Eesti spordielu 1940–1991" paneb esimesel hetkel samuti jahmunult õhku ahmima, küsid endalt: miks ma sellest kõigest midagi varem ei teadnud?" (Vaher, 2000)

Spordialaste muredega tegelemine on siinmail jäänud Eesti Spordimuuseumi (ESM) kanda. Tartus asuv Eesti Spordimuuseum on põhimääruse järgi spordi, spordikultuuri ja spordiajaloo keskmuseum Eestis, mille tegevuse eesmärk on lühidalt öelduna Eesti maa ja rahva ajalooa seotud kehakultuuri- ning spordialaste materjalide kogumine, säilitamine, läbitöötamine ja avalikkusele tutvustamine.

Lisaks tegutseb spordimuuseum mitmekülgse kultuurikeskusena, kus on avatud püsiekspositsioon "Hortus Athleticus", korraldatakse näitusi, konverentse, seminare, ettekandepäevi, kohtumisi, avaldatakse trükiseid, kasutada on raamatukogu lugemissaal ning lastele pakutakse teadmiste kõrval ka kaasalöömisrõõmu.

Ühiskondlikel alustel tegutsev muuseum asutati Tartus 1963. aastal, riikliku staatuse sai ESM 1967. aastal, esimene püsiekspositsioon avas ukсед aastal 1971. Täna seisuga on spordimuuseumi kogudes talle juba ligi 120 000 spordiajaloolist museaali, kusjuures ligi 4000 neist on seotud väliseesti temaatikaga.

Kontakte seni raudse eesriide taha suletud inimestega otsiti spordimuuseumis muidugi varemgi ja neid ka leiti. Selle tulemusena on hakanud aegamööda muuseumisse jõudma nii dokumente, foto- kui ka esemelisi materjale. Esimeste hulgas saabusid Kanadas elanud spordipedagoogide Helene ja Arvo Tiiduse dokumentaalsed ja fotomaterjalid, samuti Kanadast pärit ujumisõpetaja Mai Kreemi saadeti jne. Meieni on jõudnud tuntud sportlaste Alfred Maasiku, Hans Moksi, Eduard Pütsepa, Ago Neo, Anton Raadiku jpt esemed ja auhinnad. Ja *last but not least* – võib-olla kõige väärtuslikum siiani koju jõudnud materjal on peidus hoopis Ernst Idla ja Reino Sepa arhiivides.

Ajaga süvenes mõistmine, et tegemist on aktuaalse, hädavajaliku, tegutsemist ootava teema ja tööpõlluga. Juba 1996. aastal toimunud muuseumi korralisel IX konverentsil oli üheks teemaks just väliseesti sport. Esinejaid oli tol korral ka välisriikidest.

Samal aastal avas ukseid näitus “Hetki Välis-Eesti spordielust”, kus avalikkusele tutvustati selleks ajaks muuseumi jõudnud teemakohaseid materjale ja teavet. Tänu nendele projektidele mõisteti muuseumis, kui vähe teatakse ja on tunnetatud vajadus teemaga süsteemsemalt tegelda.

Eesti Spordimuuseumi uue kodu (Tartu, Rütli 15) renoveerimise lõpetamine 2001. aastal andis tegutsemiseks senisest paremad võimalused. Aastal 2004 saigi ametliku alguse projekt “Väliseesti spordielu kaardistamine”, mis toimub koostöös Eesti Spordiajaloo Seltsiga (ESAS).

1989. aastal asutatud ESAS on Eestis spordiajaloo huvilisi koondav organisatsioon. Seltsi liikmeid on tänaseks juba rohkem kui 100, sealhulgas inimesi ka väljastpoolt Eestit. Selts on seadnud oma peamiseks tegevussuunaks spordiajaloo uurimise edendamise Eestis ja ühtlasi spordimuuseumi töö abistamise.

Väliseesti spordi kaardistamine

Projekti eesmärgiks on väliseesti spordi- ja spordiajaloo-alase materjali kogumine ning andmebaasi koostamine. Muidugi toimub materjali kogumine kooskõlas ESM-is kehtestatud kogumisprintsipiidega, mille põhjal väärivad eelkõige talletamist rahvusvaheliste tiitlivõistluste materjalid, Eestis või eestlaste harrastatavate spordialadega seotu, erinevad spordivahendid, -riietus ja -auhinnad, tuntud isikutega seonduv, samuti spordikirjandus.

Andmebaas moodustubki nendest inimestest ja organisatsioonidest, kes kõikjal maailmas on eestluse elujõudu spordiradadel demonstreerinud. Andmebaasi, mis eksisteerib esialgu küll ainult meie arvutites ja kirjavahetuses, loodame tulevikus muuta muuseumikogude andmebaasi osaks. Ühelt poolt on see mõeldud uurijatele ja huvilistele tööiseks kasutamiseks, teisalt hakkab olema ka internetis avalikult ligipääsetav. Muidugi peab andmestik olema kooskõlas kultuuriväärtuste infosüsteemiga KVIS ja selle uuendatava variandiga - muuseumide infosüsteemiga. Eesmärk on teha informatsioon muuseumides leiduvate väärtuste kohta laiemale üldsusele kättesaadavaks. Samas on oluline ka informatsiooni turvaline säilitamine. Tahame olla osa suuremast süsteemist ega kavatse hakata üles ehitama eraldi baasi.

Projekti käigus toimuvad ekspeditsioonid eestlaste põhilistele asualadele, otsitakse kontakte spordiveteranidega, nende omastega ja eestlaste spordiorganisatsioonidega, kogutakse mälestusi, intervjueritakse spordisõpru, püütakse saada täiendust spordimuuseumi kogudele ja andmebaasile.

Korraldatakse seminare ja näitusi, nende hulgas on toimunud tuntud väliseesti spordiajaloolaste Reet Howell-Nurbergi ja Reino Sepa mälestuspäevad, samuti näitus Kanada eestlaste sporditrofeedest jne. Märkimisväärseks on aset leidnud esimesed

kogumisreisid Kanadasse (Toronto) 2004. aasta suvel ja Rootsi (Stockholm) 2005. aasta sügisel.

Suuremahulise projekti esimese etapi lõpetab asjakohane konverents Eesti Spordimuuseumis, samuti koostatakse teemakohaseid trükiseid ja korraldatakse ulatuslik kogu väliseesti sporditeemat kajastav näitus.

Kasutatud kirjandus

Tiit Lääne. Välis-Eesti spordielu. Tallinn, 2000.

Aarand Roos. Välis-Eesti sport. Eesti Spordimuuseumi ja Eesti Spordiajaloo Seltsi toimetised I. Tartu, 1996, lk 100–105.

Saatkonnad ja väliseesti kogukonnad (http://www.vm.ee/est/kat_194/883.html).

E. Selge. Eesti sport Austraalias. Eestlased Austraalias I. Adelaide, 1988, lk 180–195.

Vaapo Vaher. Entusiasmi ülistus. Sirp, 2000, nr. 46.